

HALINA STĘPIEŃ (1929–2008)

Moje wizyty w żoliborskiej willi, poczynając od pierwszej w 2004 r., w zastawionym meblami i regałami książek mieszkaniu, zawsze były wydarzeniem ważnym, planowanym i przeżywanym. Prowadzone w nim rozmowy dotyczyły przedsięwzięć muzealnych, ale nie wymykały się temu, co w życiu doc. dr Haliny Stępień było najważniejsze – polskiemu malarstwu 2. poł. XIX w. powstającemu w kręgu artystycznego środowiska Akademii Sztuk Pięknych w Monachium. Rozmówczyni – zawsze nienagannie ubrana i uczesana, w starannym makijażu, uśmiechnięta, skupiona na dialogu – wypytywała o plany, stan przygotowań, bardzo rzadko coś podpowiadała lub doradzała. Zwracała uwagę na błędy, czasem kilkoma uwagami wyjaśniała zawiłości bawarskich realiów historycznych, społecznych lub artystycznych. Z czasem rozmowy stały się swobodniejsze. Pani Halina, bo tak się do niej mogłam zwracać, wspominała o swoich badaniach w Monachium przed wielu laty, o wielkiej roli w jej życiu i pracy wspierającego ją we wszystkim męża i swoim zachwycie nad malarstwem oraz osobowością Maksymiliana Gierymskiego, który to zachwyt określił obszar jej zainteresowań jako historia sztuki. Pojawiły się pierwsze, nieśmiało wspólne plany, jak zamiar wyjazdu do Monachium na otwarte z okazji 200-lecia Akademii Sztuk Pięknych wystawy: „Die Kraftprobe” w Haus der Kunst oraz „Sygnatura pisana inaczej: obecność artystów polskich w Monachium w świetle archiwaliów”, przygotowanej przez suwalskie muzeum w Polskim Centrum Kultury. Wszystko, jak zawsze przedwcześnie i nieoczekiwanie, przerwała 9 lipca 2008 r. śmierć Haliny Stępień.

Halina Stępień urodziła się 9 września 1929 r. w inteligenckiej, warszawskiej rodzinie. Jej ojciec był oficerem Wojska Polskiego, w latach 30. pracował jako urzędnik Izby Skarbowej w Warszawie. Wziął udział w kampanii wrześniowej 1939 r. i trafił do ołlagu

w Dorsten w Niemczech, gdzie zmarł w 1941 roku. Na krótko przed wybuchem wojny rodzina zamieszkała we własnej willi z ogrodem na Żoliborzu. Z miejscem tym Halina Stępień pozostała związana przez całe życie.

W czasie wojny uczęszczała do dzielnicowej siedmioklasowej szkoły powszechnej nr 64, którą ukończyła w 1944 roku. Jednocześnie w roku 1943/1944 na tajnych kompletach przerobiła program pierwszej klasy gimnazjum. Po powstaniu warszawskim wraz z matką i młodszym bratem przeszła przez obóz wysiedlonych w Pruszkowie, z którego udało im się wydostać i zamieszkać u rodziny matki w Ostrowcu Świętokrzyskim. Do Warszawy rodzina wróciła w marcu 1945 roku. Willa na Żoliborzu przestała być na wiele dziesiątków lat gniazdem rodzinnym. Zasiadlona obcymi ludźmi stała się przedmiotem długotrwałych zabiegów o jej odzyskanie.

Po powrocie do Warszawy Halina Stępień podjęła naukę w II klasie XVI Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Stefanii Sempołowskiej na Żoliborzu, którą ukończyła złożywszy maturę w 1949 roku. Pilna i zdyscyplinowana (coś z najlepszej uczennicy w klasie pozostało w niej do końca życia) pracowała w samorządzie szkolnym i wspomagała domowy budżet udzielanymi korepetycjami. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości rozpoczęła dwustopniowe, zawodowe i magisterskie studia na Uniwersytecie Warszawskim, na sekcji Historii Sztuki Wydziału Historycznego, które ukończyła w 1954 roku. Pracę magisterską pt. *Okres*

warszawski w twórczości Józefa Pankiewicza napisała pod kierunkiem prof. dr. Juliusza Starzyńskiego. Podczas studiów pracowała w komisji skryptowej i była starostą roku. 10 października 1951 r. wyszła za mąż za Zbigniewa Stępnia, inżyniera elektryka, projektanta i zapalonego historyka.

Obowiązujący w powojennej Polsce nakaz pracy dla absolwentów wyższych uczelni, udręka i przyczyna wielu życiowych komplikacji, w przypadku Haliny Stępień był przepustką do jej zawodowego życia. Zgodnie z wydanym jej dwuletnim nakazem rozpoczęła 1 kwietnia 1954 r. pracę w Państwowym Instytucie Sztuki w Warszawie (obecnie Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk), w wówczas właśnie utworzonej Pracowni Dokumentacji Plastyki Współczesnej. To określiło jej początkowe zainteresowania jako historyka sztuki oraz tematykę pierwszych prac monograficznych i naukowych. Regularnie pisywała artykuły popularyzatorskie do „Przeglądu Artystycznego”, „Przeglądu Kulturalnego” i „Projektu”.

Z pracownią związana była do roku 1962, ale współpracowała z nią dłużej, uczestnicząc w projektach naukowych, m.in. przy tworzeniu dwu pierwszych tomów *Polskiego życia artystycznego*, redagowanych przez Aleksandra Wojciechowskiego. Natomiast w Instytucie Sztuki PAN pozostała do końca swojej pracy zawodowej.

Magisterium zrobione pod opieką profesora Juliusza Starzyńskiego zaowocowało długotrwałą współpracą oraz odnalezieniem własnej drogi naukowego rozwoju. Od 1956 do 1974 r., roku śmierci profesora, Halina Stępień była jego asystentką i należała do grona najbliższych współpracowników, uczestnicząc w pracach badawczych prowadzonych pod jego kierunkiem. W początkowym okresie była to bieżąca działalność wystawienniczo-organizacyjna. Profesor Juliusz Starzyński wraz ze swoimi młodymi współpracownikami przygotowywał wystawy zagraniczne, na których prezentowano polską młodą twórczość plastyczną, np. na Biennale w Wenecji w 1956 lub w Moskwie w 1958 roku. Halina Stępień przygotowywała zawartość dokumentacyjną tych ekspozycji. Uczestniczyła także w organizacji różnego rodzaju imprez i konkursów.

Przez dwanaście lat, od 1960 do 1972 r., młoda historyczka sztuki należała do zespołu, który opracowywał pod kierownictwem Juliusza Starzyńskiego siódmy tom *Dziejów sztuki polskiej*. W tym czasie w kręgu jej zainteresowań znalazł się polski ekspresjonizm oraz jego powiązania ze sztuką niemiecką. Wynikło z tego krótkotrwałe poświęcenie uwagi takim grupom artystycznym, jak: „Die Brücke”, „Der Sturm” i „Der Blaue

Reiter”. Ostatnia z nich kierowała jej uwagę na sztukę powstającą w Monachium.

Wyrazem teatralnych zainteresowań Haliny Stępień była między innymi praca nad dokumentacją scenograficznej działalności Władysława Daszewskiego i Andrzeja Pronaszki do roku 1962.

W 1964 r. w zainteresowaniach zawodowych Haliny Stępień nastąpił przełom. Rozpoczęta wówczas współpraca badawcza z profesorem Juliuszem Starzyńskim dotycząca dzieła Aleksandra Gierymskiego, a następnie przygotowania do druku korespondencji Maksymiliana i Aleksandra Gierymskich z rodziną i przyjaciółmi, poprowadziły ją ku samodzielnej pracy naukowej. Opracowanie listów wraz z komentarzami wzbudziło zainteresowanie najpierw twórczością obu malarzy, później, wraz z pogłębianiem wiedzy, ich związkami z Monachium. To z kolei zainspirowało ją do podjęcia wnikliwych badań nad polską grupą artystów, przede wszystkim malarzy, przebywających w stolicy Bawarii od 1828 r. do wybuchu I wojny światowej w 1914 roku.

W rozwoju tych zainteresowań znaczącą rolę odegrała podjęta w 1973 r. współpraca Haliny Stępień z profesorem dr. Andrzejem Ryszkiewiczem, który kierował dużym projektem badawczym. Jego celem było zebranie informacji o polskich środowiskach artystycznych poza granicami kraju. Dwa lata później badaczka weszła w skład zespołu Pracowni Badania Środowisk Artystycznych kierowanego przez Andrzeja Ryszkiewicza, co pozwoliło jej skupić uwagę na artystach tworzących polskie środowisko artystyczne w Monachium.

W 1977 r. Halina Stępień obroniła pracę doktorską pt. *Malarstwo Maksymiliana Gierymskiego*. Otwarty pod kierunkiem prof. Juliusza Starzyńskiego przewód został zamknięty pod merytoryczną opieką prof. Andrzeja Ryszkiewicza.

Od tego czasu Halina Stępień konsekwentnie zajmowała się już tylko twórczością Maksymiliana Gierymskiego oraz polskim środowiskiem artystycznym związanym z Monachium. To tej tematyce poświęciła największą uwagę. Przeprowadziła pionierskie, zarówno w Polsce, jak i w Niemczech badania dotyczące Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych w Monachium. W zachowanych księgach immatrykulacyjnych bawarskiej uczelni szukała polskich nazwisk. Mozolnie, w trudnych warunkach – jak wielokrotnie wspominała – odtwarzała losy polskich artystów studiujących w stolicy Bawarii, biorących udział w organizowanych tam wystawach, uczestniczących instytucjonalnie i towarzysko w tamtejszym życiu artystycznym.

Trylogia *Artyści polscy w środowisku monachijskim* (tom drugi zawierający materiały źródłowe przygotowała we współpracy z Marią Liczbińską) należy do

podstawowych i najbardziej fundamentalnych publikacji poświęconych temu środowisku artystycznemu. Jest ważna nie tylko w polskiej historiografii, ale wnosi wiele do niemieckiej historii sztuki na ten temat.

Niemieccy historycy sztuki doceniali naukowy dorobek Haliny Stępień. Wielokrotnie zwracano się do niej z propozycją udziału w przygotowywanych publikacjach i sesjach, m.in. w 2005 r. zaproszono ją do uczestnictwa w międzynarodowej sesji naukowej poświęconej Akademii Sztuk Pięknych w Monachium z okazji zbliżającej się rocznicy 200-lecia jej powstania. Europejskie domy aukcyjne, a szczególnie niemieckie, bardzo często korzystały z jej wiedzy i doświadczenia, prosząc o opiniowanie pojawiających się na rynku handlu sztuką obrazów polskich malarzy.

Do wiedzy Haliny Stępień na temat monachijskiego środowiska artystycznego często odwoływali się także muzealnicy polscy. Od początku swojej działalności utrzymywała z muzeami ścisłe kontakty. Była proszona o konsultacje lub zapraszana do współpracy przy przygotowywaniu merytorycznym monograficznych wystaw poświęconych twórczości polskich monachijszczyków.

Swoją znajomość sztuki polskiej i europejskiej ugruntowywała licznymi kwerendami badawczymi. Kilkakrotnie, korzystając ze stypendiów naukowych, wyjeżdżała do Francji, Włoch, Holandii, Austrii i przede wszystkim Niemiec, najczęściej do Monachium.

Habilitację Halina Stępień uzyskała w 1989 r. za opracowanie *Artyści polscy w środowisku monachijskim w latach 1828-1859*.

Halina Stępień była typem badacza „pojedynczego”. Nie zgromadziła wokół siebie ani asystentów, ani uczniów. Ale zostawiła po sobie dzieło monumentalne – monografię środowiska polskich artystów związanych w latach 1828-1914 z Monachium, z którego korzystać będą pokolenia historyków sztuki – wszyscy, którzy zajmują się historią polskiej sztuki XIX wieku.

Halina Stępień pochowana została 12 lipca 2008 r. na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Jej biblioteka i archiwum trafiły zgodnie z decyzją Aliny i Zbigniewa Koczorowskich, bratowej i brata, do Muzeum Okręgowego w Suwałkach.

Halina Stępień – bibliografia przedmiotowa (wybór)

Wydawnictwa zwarte

Adam Marczyński, Warszawa 1959.

Aleksander Gierymski „W altanie”, Łódź 1971.

Artyści polscy w środowisku monachijskim w latach 1828-1855, Wrocław 1990.

Artyści polscy w środowisku monachijskim w latach 1828-1914: materiały źródłowe [wspólnie z Marią Liczbińską], Warszawa 1994.

Artyści polscy w środowisku monachijskim w latach 1856-1914, Warszawa 2003.

Maksymilian Gierymski: *obraz i słowo*, Warszawa 1983.

Malarstwo Maksymiliana Gierymskiego, Wrocław 1979.

Opracowania

Adam Kazimierz Feliks Ciemniowski – artysta nieznany, malarz i rysownik, [w:] *Adam Kazimierz Feliks Ciemniowski 1866-1915*. Katalog wystawy, Ciechanów 1997.

„Bunt”, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915-1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław 1974.

Chronologiczny przegląd wydarzeń za lata 1915-1917, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915-1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław 1974.

„Formiści Polscy”, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915-1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław 1974.

Franz Adam und sein Schülekreis in Polen, [w:] *Albrecht Adam und seine Familie. Zur Geschichte einer Münchener Künstlerdynastie im 19. und 20. Jahrhundert*. Katalog wystawy, Monachium 1981.

In the Circle of Munich Modernism. Under the Banner of Secession. Facts and Reflexion, [w:] *Totenmesse. Modernism in Culture of Northern and Central Europe*, red. P. Paszkiewicz, Warszawa 1996.

Jednodniówka monachijska and the Beginnings of Polish Modernism, „Polish Art Studies” 1989, nr 2.

Kalendarium wydarzeń artystycznych za rok 1901, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1890-1914*, pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław 1967.

Kalendarium wydarzeń artystycznych za lata 1915-1917, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915-1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław 1974.

Malarz pejzażu, [w:] *Władysław Aleksander Malecki 1836-1900*. Katalog wystawy, Kielce 1999.

O „Jednodniówce” monachijskiej. *Niezauważony epizod z dziejów polskiego modernizmu*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego” 1991, nr 14.

- Polnische Künstler in München, [w:] *Wanderungen: Künstler-Kunstwerk-Motiv-Stifter (Wędrówki: artysta – dzieło – wzorzec – fundator). Materiały 9 Konferencji Grupy Roboczej Polskich i Niemieckich Historyków Sztuki w Warszawie*, Warszawa 2005.
- Polscy artyści w Królewskiej Akademii Sztuk Pięknych i w pracowniach prywatnych w Monachium w latach 1828-1914 w świetle archiwaliów monachijskich, [w:] *Między Polską a światem: od średniowiecza po lata II wojny światowej*, pod red. M. Moriki i P. Paszkiewicza, Warszawa 1993.
- „Sfinks”, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1890-1914*, pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław 1967.
- Wczesne pejzaże Maksymiliana Gierymskiego, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, t. 7, Kraków 1971.
- Prace redakcyjne i edytorskie**
- Artisti Polacchi alla XXVIII Biennale*. Katalog wystawy, Wenecja 1956.
- Maksymilian i Aleksander Gierymscy: Listy i notatki*, Wrocław 1973.
- Irena Kuczborska 1907-1971: malarstwo–grafika*. Katalog wystawy, Warszawa 1973.
- Maksymilian Gierymski 1846-1874: malarstwo i rysunek*. Katalog wystawy, Warszawa 1974.
- Międzynarodowa Wystawa Sztuki Krajów Socjalistycznych. Wystawa Artystów Polskich. Malarstwo – rzeźba – grafika*. Katalog wystawy, Moskwa 1958.
- Artykuły**
- Die polnischen Künstler und die Münchner Akademie der Bildenden Künste*, [w:] *200 Jahre Akademie der Bildenden Künste*, Monachium 2008.
- Dlaczego Monachium?*, [w:] *Polskie szkolnictwo artystyczne: dzieje, teoria, praktyka. Materiały LIII Ogólnopolskiej Sesji Naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, pod red. M. Poprzęckiej, Warszawa 2005.
- Dwa nieznanne obrazy Maksymiliana Gierymskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1974, nr 2, s. 179-194.
- Grafika Adama Marczyńskiego*, „Przegląd Artystyczny” 1956, nr 3, s. 64-75.
- Helena Modrzejewska i Aleksander Gierymski*, „Pamiętnik Teatralny” 1971, nr 2, s. 239-252.
- Metavisual, Tachiste, Abstract – czyli współczesne malarstwo w Anglii*, „Przegląd Artystyczny” 1957, nr 3, s. 37-41.
- Moderniści z Monachium i Miriam*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1989, nr 1, s. 45-64.
- Odkrywanie Monachium*, [w:] *Malarze polscy w Monachium: studia i szkice*, pr. zb. pod red. Z. Fałtynowicza i E. Ptaszyńskiej, Suwałki 2007.
- O polskich artystach w kręgu Monachium*, [w:] *Brandt... Malczewski... Siemiradzki...: polscy monachijszczycy*. Katalog wystawy, Katowice 2005.
- O „Wieczornicy ukraińskiej” Maksymiliana Gierymskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1970, nr 2, s. 186-198.
- Początki przemian w malarstwie monachijskim: wystawa malarzy belgijskich w 1843 roku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1988, nr 4.
- „Przed pojedynkiem” – zapomniany, wczesny obraz Aleksandra Gierymskiego*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1992, nr 2.
- Rokokowe kawalkady Maksymiliana Gierymskiego*, „Życie i Myśl” 1971, nr 1-2.
- Świat własnych odczuć*, [w:] *Jednodniówka monachijska*, red. Z. Fałtynowicz, E. Ptaszyńska, Suwałki 2008.
- W nadzarskich Atenach: Monachium i polscy artyści*, [w:] *O Alfredzie Wieruszu-Kowalskim: studia, szkice, wspomnienia*, pr. zb. pod red. Z. Fałtynowicza i Z. Filipowicza, Suwałki 2000.
- W poszukiwaniu poloniców: o archiwaliach monachijskich*, [w:] *Entre cour et jardin czyli pomiędzy mecenasem i artystą. Księga ku czci profesora Andrzeja Ryszkiewicza*. „Roczniki Humanistyczne. Historia Sztuki”, t. 35, Lublin 1987, s. 243-247.
- „Zdrój”*, [w:] *Polskie życie artystyczne w latach 1915-1939*, pod red. A. Wojciechowskiego, Wrocław 1974.
- Ze studiów nad środowiskiem monachijskim XIX wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1985, nr 3-4, s. 313-317.
- Recenzje**
- Janina Wiercińska: *Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie*, „Rocznik Warszawski” 1972, s. 473-476.
- Käthe Kollowitz, „Przegląd Kulturalny” 1955, nr 27, s. 8.
- Komentarz do katalogu wystawy „Die Münchner Schule 1850-1914”*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1981 nr 1, s. 74-88.
- W związku z wystawą Maksymiliana Gierymskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie (19 XI 1974 -6 I 1975)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1975, nr 3, s. 256-269.
- Współczesna grafika niemiecka*, „Przegląd Kulturalny” 1955, nr 25, s. 7.
- Wystawa prac graficznych Haliny Chrostowskiej*, „Przegląd Artystyczny” 1958, nr 1, s. 43.
- Wystawa prac Heinricha Foglera*, „Przegląd Kulturalny” 1955, nr 15, s. 8.
- Wystawa rysunków Tadeusza Kulisiewicza*, „Przegląd Artystyczny” 1958, nr 2, s. 50.
- Halina Stępień była ponadto autorką not biograficz-

nych oraz bibliografii do haseł osobowych Aleksander Gierymski i Maksymilian Gierymski w *Słowniku artystów polskich i obcych w Polsce działających* (t. 2, Wrocław 1975), opracowała katalog prac i bibliografię do książki Juliusza Starzyńskiego *Aleksander Gierymski* (Warszawa 1967), a także miała swój znaczący udział w ustaleniu kalendarium wydarzeń w fundamentalnych monografiach *Polskie życie arty-*

styczne w latach 1890-1914 (Wrocław 1967) i *Polskie życie artystyczne w latach 1915-1939* (Wrocław 1974), które ukazały się pod red. Aleksandra Wojciechowskiego.

Eliza Ptaszyńska
współpraca Zbigniew Fałtynowicz

Halina Stępień (1929-2008)

The art historian docent Dr. Halina Stępień was born on 9 September 1929 in Warsaw, where she died suddenly on 9 July 2009. Her family home, a villa in the Żoliborz district, was erected in 1939 by her father, an officer of the Polish Armed Forces and an employee of the Inland Revenue. In 1954 she presented her M.A. thesis on the Warsaw period in the oeuvre of Józef Pankiewicz, written under the supervision of Professor Juliusz Starzyński at the Art History section of the Warsaw University Humanities Faculty. Contact with the professor, with whom she collaborated as an assistant, and work at the Art Institute, performed in accordance with the then binding obligatory employment principle, defined the professional career of Halina Stępień, whose interests originally focused on contemporary art. In 1964 Stępień began studying the correspondence of Maksymilian and Aleksander Gierymski. She was interested

in the works of both brothers, but those by Maksymilian proved particularly captivating and became the topic of her numerous publications. This current led to research on the Polish art milieu living and working in Munich during the nineteenth century and early twentieth century. The author's involvement was made possible by her cooperation with Professor Andrzej Ryszkiewicz on a research project about Polish artists abroad. Halina Stępień pursued this issue to the end of her life, becoming an unquestionable authority in the field. Her scientific achievements were crowned with a work of exceptional importance for Polish and European art history: a three-volume monographic study about Polish artists in Munich in 1828-1914, published in 1990-2003.

Eliza Ptaszyńska